

de Oliveira Salazar, sömürgelere de her türlü ekonomik kaynağı Portekiz ekonomisine aktaracak şekilde bir baskı rejimi uyguladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerek bu rejimin etkisiyle, gerekse Afrika'da başlayan bağımsızlık eğilimlerinin burada da kendini göstermesiyle 1956'da Portekiz yönetimine karşı mücadele vermek üzere Amilcar Cabral'ın önderliğinde Partido Africano da Independência da Guiné-Bissau e Cabo Verde (PAIGC) adlı bir örgüt kuruldu. 1959 yılında Bissau Limanı'ndaki işçilerin başlattıkları grevin sömürge idaresi tarafından kanlı şekilde engellenmesi, pasif bağımsızlık hareketinin silâhli eyleme dönüşmesine yol açtı ve bir süre sonra teşkilâtlanan Partido Africano da Independência da Guiné-Bissau e Cabo Verde gerillaları askerî hedeflere karşı saldırıya geçtiler. 1962'de ise Gine'nin de yardımıyla resmen silâhli mücadele cephesi açıldı. Portekiz buna son derece sert ve kanlı şekilde cevap verdiyse de her geçen gün partinin başarılarının artmasına engel olmadı. Partido Africano da Independência da Guiné-Bissau e Cabo Verde Portekizliler'den kurtardığı bölgelerde, yıllardır ihmal edilmiş olan halkın okuma ve yazma öğrenmesi için okullar açtı ve uzman yetiştirmek için yurt dışına öğrenci gönderdi. Sağlık sorunlarının çözümü için dispanserler kurdu. Ekonomik alanda da önemli değişikliklere gitti ve sömürgecilerin ekimine izin vermedikleri ziraî bitkileri serbest bırakarak yetiştirilen ürünlere çeşitlilik getirdi.

1971'e kadar ülkenin büyük bölümünde hâkimiyet kuran Partido Africano da Independência da Guiné-Bissau e Cabo Verde'nin lideri Amilcar Cabral bağımsızlık ilân etmeye hazırlanırken Gine'nin başşehri Konakri'de bir suikast sonucu öldürüldü (20 Ocak 1973). Bu olay bağımsızlığın ilânını biraz geciktirdiyse de önleyemedi ve Partido Africano da Independência da Guiné-Bissau'e Cabo Verde 24 Eylül 1973 günü Gine Bissau adıyla yeni devletin kurulduğunu açıkladı. Nisan 1974'te Portekiz'de demokrasiye dönüşü sağlayan darbeden sonra iktidara gelen hükümet Partido Africano da Independência da Guiné-Bissau e Cabo Verde ile görüşmelere başlama kararı aldı ve arkasından ülkedeki Portekiz yönetimine son veren anlaşmayı imzalayarak Gine Bissau'nun bağımsızlığını tanıdı (10 Eylül 1974).

Bağımsızlık sonrasında Amilcar Cabral'ın üvey kardeşi olan eski gerilla li-

derlerinden Luis de Almeida Cabral devlet başkanlığına getirildi ve rejim Marksist-Leninist çizgiye oturtularak otoriter tek parti idaresi kuruldu. Öncelikle sömürge döneminde ihmal edilen ekonomi, eğitim ve sosyal meselelere el atıldı. Dış işlerinde bağlantısızlık politikası izlenmekle beraber Sovyetler Birliği ve Demokratik Almanya'dan askerî yardım alındı. Ekonomik yardımlar ise daha çok Birleşmiş Milletler'den ve bazı Avrupa ülkeleriyle Küveyt ve Suudi Arabistan'dan sağlandı. 1978'den itibaren de sömürge döneminden kalan kin ve nefrette rağmen Portekiz'le ilişkilerin geliştirilmesine çalışıldı. 14 Kasım 1980'de gerçekleştirilen bir darbeyle Cabral devrildi ve Joao Bernardo Vieira yeni lider oldu. 1984'te Millî Halk Meclisi tarafından yeni anayasa kabul edilerek on beş üyeli devlet konseyi kuruldu. 1980'li yıllarda ülke ciddi ekonomik ve sosyal meselelerle karşı karşıya kaldı. Merkezî planlama ile yönlendirilen ekonominin 1987'den itibaren liberalleştirilmesi için bazı çalışmalar başlatıldı. Ekonomi üzerindeki devlet kontrolü gevşetilirken tek parti yönetimine son verildi. Haziran 1990'da yapılan seçimlerde iktidar partisi çoğunluğu aldı ve Vieira yeniden devlet başkanı seçildi. Gine Bissau'nun Senegal ile bazı sınır ve karasuları konularında anlaşmazlıkları bulunmakta ve zaman zaman aralarında silâhli çatışma çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Türkiye Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 357-365; C. Lopes, *Guinea Bissau. From Liberation Struggle to Independent Statehood*, London 1987; T. Young, "Guinea Bissau: Recent History", *Africa South of the Sahara 1988*, London 1987, s. 536-537; R. Hallet, *Africa Since 1875*, Delhi 1989, s. 400-401; J. Cunningham, "The Colonial Period in Guine", *Tarikh*, VI/4, Nigeria 1980, s. 31-46; "Gine-Bissau", *ABr.*, IX, 458; "Gine-Bissau", *MEMO Larousse*, İstanbul 1991, II, 462.

DAVUT DURSUN

GIRAUD, René

(1906-1968)

Fransız Türkologu.

Cezayir'de doğdu. Bütün tahsilini burada tamamladı ve Latince öğretmeni olarak 1944 yılına kadar orta öğretim kuruluşlarında görev yaptı. Çalışma alanında kazandığı uzmanlık ve Naziler'e karşı "Combat" direniş hareketi içinde gösterdiği çabalar, kendisine 1944'te

Geçici Fransız Cumhuriyeti hükümeti tarafından yabancı ülkelerde kültürel bir görev verilmesini sağladı. Bunun üzerine Giraud teklif edilen yerler arasından Türkiye'yi seçerek Ankara'ya gitti.

Giraud on sekiz yıl Ankara'da kaldı; önce Dil ve Tarih-Coğrafya, sonra da Siyasal Bilgiler fakültelerinde Fransızca dersleri verdi. Bu arada çağdaş Türk dilinin geçirdiği gelişmelerle ve yeni edebî akımlarla ilgilendi. Yaşayan Türkçe'nin meselelerini araştırırken Türk dilinin geçişini öğrenmek ihtiyacını duymaya üzerine eski Türk yazıtlarını incelemeye başladı ve özellikle bunlar arasında ayrı bir yeri olan Bain Tsokto anıtıyla meşgul oldu. İlim çevrelerinde Tonyukuk anıtı adıyla tanınan bu eserin yazıtıyla 1945'te uğraşmaya başlayan Giraud hazırladığı iki kitabı 1957 yılı sonunda bitirerek basıya verdi. Onun doktora tezi olarak kabul edilen bu çalışmalardan *L'Empire des turcs célestes. Les règnes d'Elterch, Qapghan et Bilgä (680-734)* adını taşıyanı 1960'ta (Paris), *L'inscription de Bain Tsokto* adındaki diğeri ise 1961'de (Paris) çıktı.

Eserlerini 1957'de basımına teslim eden Giraud, Pentti Aalto'nun 1958'de çıkan "Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei" (*SFOu.*, LX/7, s. 1-94) başlıklı yazısında yayımlanmış olduğu Tonyukuk anıtının mükemmel fotoğraflarını değerlendirememiştir. Bununla birlikte Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü lügâti't-Türk* adlı sözlüğünden faydalanarak *L'inscription de Bain Tsokto* adlı eserinde, Vilhelm Thomsen ve Wilhelm Radloff gibi bilgilerin çevirilerine birçok düzeltme ve eklemeler yapmış, ancak bu arada tartışmaya açık birtakım yorumlar da getirmiştir. Onun ortaya koyduğu Eski Türkçe'nin yazım kuralları yazıtın anlaşılmasında karşılaşılan birçok güçlüğü çözümlenmiş, ayrıca diğer Orhun yazıtlarındaki tartışmalara

René Giraud

yol açan bazı yerlerin açıklık kazanmasını da sağlamıştır.

Giraud 1962 yılında Fransa'ya döndükten sonra Strasbourg Üniversitesi'nde Türkoloji öğretimini düzenlemekle görevlendirildi, 1964'te de kürsü başkanlığına getirildi. Onun Türkoloji Enstitüsü'nün kuruluşuna yönelik çabaları, Strasbourg Üniversitesi'nde Doğu bilimleri alanında çok verimli gelişmelerin meydana gelmesine yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

L. Bazin, "René Giraud et la turcologie", *Turcica*, I, Paris 1969, s. 242-246.

HASAN EREN

GIRAY

XV. yüzyıl başından
1783'e kadar

Kırım'da hüküm süren hânedan.

Giray sülâlesi, Cengiz Han'ın oğullarından Cuci Han'ın küçük oğlu Togay Timur'a bağlanmaktadır. Togay Timur'un oğullarının Kırım'la ilgisi, Öreng Timur'un Altın Orda hükümdarı Mengü Timur'dan (1266-1280) Kırım ve Kefe'yi yurtluk olarak almasıyla başlar. 1359'da Altın Orda'da hanlık için başlayan mücadelelere katılan Togay Timur'un oğulları Künçek-oğlan'dan sonra üç kola ayrıldı. Bunlardan Taş Timur oğulları Kırım'da devamlı bir hanlık kurdular. Bu hanlık, Altın Orda'nın merkezi Uluğ Yurt'ta yönetimi ellerinde bulunduran hanlardan bağımsızdı. Dolayısıyla Giraylar Taş Timur oğullarının soyundan gelmektedir. 1393-1394'te kendi adına para bastıran Taş Timur, 1394-1395'te bir tarafında Toktamış Han'ın adı, diğer tarafında kendi adı bulunan paralar da kestirdiği gibi Edige Mirza'ya karşı mücadele etmiş ve ardından da Timur'a sığınmıştı (1404). 1419'da Edige Mirza'nın ölümü üzerine Taş Timur'un oğlu Gıyâseddin Kırım'ın kontrolünü ele geçiremeyince Litvanya Dukası Vitold'un yanına gitti. Öte yandan kardeşi Devlet Berdi'nin Kırım'da yönetimi ele geçirdiği ve 1427'de Mısır Sultanı Barsbay'a bir elçi gönderdiği bilinmektedir. Bundan sonra hânedanın çabaları Kırım yarımadasının kontrolüne yönelik olmuş ve fırsat düştüğünde Saray'ın ve bütün Altın Orda Hanlığı'nın ele geçirilmesine çalışılmıştır.

Kırım yerli rivayetlerine göre (Mehmed Rızâ, s. 72) Gıyâseddin, Altın Orda gelenekleri gereğince Kerey kabilesine bağlı

atalığı tarafından büyütülmüş ve ona hürmeten ilk oğluna Hacı Kerey / Giray adını vermiştir. Kırım hanlarına verilen Kerey / Giray lakabı bu kabileden gelmektedir.

Nemeth Gyula'ya göre giray kelimesi Türkçe ker (en kudretli mahlûk, dev) ve küçültme eki + eyden müteşekkildir. Bunun muhtelif şekilleri olan kerey, kirey, kiray ve giray kelimelerine kabile ve boy adı olarak Kazak, Türkmen, Başkırt, Buret ve Moğollar'da rastlanmaktadır. Çoğulu ise kereittir. Cengiz Han güçlü Kereit yöneticisi Ong Han'ı yenince Kereitler'in bazıları batıya kaçmış ve geride kalanlar da Moğol kabileleri arasında dağılmıştır. Böylece gerek Moğollar'dan kaçarak gerekse Moğollar arasında kalarak Kırım'a kadar uzanan geniş bir bölgeye yayılmışlardır. Yakın zamanlara kadar Uvak-Kirey'in Taraklı kolu İrtiş ovası, Sarısu ve Çu Kazakları arasında göçebe hayatı yaşamaktaydı (Howorth, II, 6, 11). Kırım hanlarının tamgasına "tarak tamga" denmektedir (şekli: $\text{┐┐┐} \text{┐┐┐}$). Bu damga Altın Orda hanlarının damgasına benzer. Tarak tamga Mengli Giray'ın paralarında ve 1475 tarihli bir yazısında görülür. Uluğ Muhammed'in 1428 tarihli bir yarlığında aynı damgaya rastlanılır.

Kerey, Altın Orda Hanlığı'nın dayandığı dört büyük kabileden biridir. Don'un doğusunda ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan Kereyler Hacı Giray'ı desteklemişlerdir. Giray lakabını ilk defa Hacı Giray kullanmış ve daha sonra oğullarından sadece Mengli bu lakabı almıştır. Bundan sonra bütün Kırım hanları Mengli Giray soyundan geldiği gibi hepsi de Giray lakabını tevarüs etmiş ve bu lakap han soyuna mensup bütün prensler tarafından benimsenmiştir. Giray lakabının han ailesinden kız alıp veren Şirin beylerinin bazılarınca da kullanıldığı belirtilmelidir.

Kırım Hanlığı'nın kurucusu sayılan Hacı Giray otoriteyi sağladıktan sonra Litvanya, Moskova ve Osmanlı Devleti ile ittifak münasebetleri kurarak hanlığı güçlendirdi. Fâtihten Sultan Mehmed'le başlayan (1454) iyi münasebetler, Hacı Giray'ın 1466'da ölümünden sonra oğulları arasında baş gösteren iç mücadeleler sırasında bir himaye şekline dönüşmekte gecikmedi. Ancak Osmanlı himayesinin tedericen geliştiği görülmektedir. Rakip kardeşleri birbirine düşürme siyaseti güden Kefe Cenevizlileri'ne karşı Kırım kabile beyleri 1475'te Osmanlı-

lar'ı davet ettiler. Kefe'nin ele geçirilmesinden sonra hanlık üzerinde Osmanlı himayesinin kurulması büyük ölçüde Şirinler'in beyi Eminek Mirza sayesinde olmuştur. Cenevizliler tarafından hapse atılan Mengli Giray, Osmanlılar'ın Kefe'yi alışından sonra (1475) hapis hâlinde çıkarıldı ve onlar tarafından Kırım Hanlığı tahtına oturtuldu. Çok geçmeden Osmanlılar'la ittifak antlaşması imzalayan Mengli Giray onlara sadakatle bağlı kalacağını ifade etti. 1476 yazında padişahın isteğiyle Eminek Mirza kumandasında bir Kırım birliği Boğdan'a karşı Osmanlılar'la iş birliği yaptı. Bu arada Altın Orda Hanı Seyyid Ahmed Han'ın Kırım'ı istilâsı, Mengli Giray'ın yenilerek kaçması ve Nur Devlet'in Kırım idaresini üstlenmesinin ardından Eminek'in müracaatı ile Osmanlı pâyitahtında bulunan Mengli Giray'ın hanlığa yeniden getirilmesi Osmanlı nüfuzunu ve himayesini arttırdı. Fakat Mengli Giray'ın ölümünden (1514) sonra bağımsızlık taraftarları Mehmed Giray'ı başa geçirdiler. Böylece Mehmed Giray babası Mengli Giray'a, I. Gazi Giray da veliaht (kalgay) sıfatı ile Mehmed Giray'a halef oldular. Bağımsızlık taraftarları Osmanlı nüfuzunu kırmak için zaman zaman güç mücadelesine girdilerse de 1534'ten sonra Osmanlı metbûluğu gerçek biçimde yerleşti. Osmanlılar'ın tayin ettiği hanlar Saâdet Giray (1524-1532) ve ardından Sâhib Giray'a (1532-1551) karşı I. İslâm Giray'ın liderliğinde muhalifler 1534'e kadar mücadeleyi sürdürdüler. Sâhib Giray 1532'de İstanbul'dan Kırım'a gönderilirken yanında altmış topçu, 300 cebeci, 1000 sekban ile kırk müteferrika, otuz çavuş ve altmış timar ve zeâmet erbabından meydana gelen bir kuvvet vardı. Kabile aristokrasisine karşı hanların kuvvet ve hâkimiyetini sağlayan bu askerlerin maaşları için her yıl İstanbul'dan Kırım'a "sekbün akçesi" adı altında para gönderilmesi 1532'de başladı. Buna karşılık Kırım hanları savaşlarda Osmanlılar'a destek verdiler. 1538'de Sâhib Giray'ın Kanûnî Sultan Süleyman'ın Boğdan seferine katıldığı bilinmektedir. Bundan sonra da Kırımlılar Macaristan'a yönelik seferlere sık sık çağrıldılar. Diğer taraftan XVI. yüzyılda Ruslar'ın yayılma eğilimleri Kırımlılar'ı Osmanlılar'a daha da yaklaştırdı. Başlangıçta Giraylar Altın Orda hanlarına karşı Moskova büyük dukaları ile ittifak halindeydiler. Fakat 1520'den sonra Kırım hanları Altın Orda hanlarının meşrû vârisleri sıfatıyla Kazan